

KIRIM HARBİNDE SAĞLIK HİZMETLERİ (1853-1855)

Mehmet KARAYAMAN*

Özet

Osmanlı Devleti 19. Yüzyılda dağılma sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti'ni tek başına ortadan kaldırarak Akdeniz'e inmek isteyen Rusya, 21 Mayıs 1853 tarihinde Eflak ve Boğdan'ı istila ederek, Osmanlı Devletine savaş ilan etmiştir. Akdeniz'e inmesinden endişe eden İngiltere, Fransa ve Piyomente Devletleri, Osmanlı Devleti ile ittifak anlaşması imzalanmışlardır. 1855 yılında Rusya'nın geri çekilmesi ile savaş sona ermiştir.

Kırım Harbi sırasında, müttefik devletler tarafından başta İstanbul olmak üzere çeşitli şehirlerde askeri hastaneler açılmıştır. Sağlıksız hastane koşulları, yetersiz beslenme ve salgın hastalıklar nedeniyle binlerce asker hayatını kaybetmiştir. Hastanelerdeki sağlık koşullarını iyileştirmek için, 40 kişilik bir hemşire kafilesiyle birlikte, 4 Kasım 1854 tarihinde İstanbul'a gelen Miss Florence Nightingale, hastanelerde hijyen kurallarını uygulayarak, modern hemşirelik hizmetlerinin verilmesine öncülük etmiştir. Bu çalışmada müttefik devletlerin nerelerde hastaneler açtığı, hastanelerdeki sağlık koşulları, yetersiz beslenme ve salgın hastalıklardan ölümler ve bunlara karşı alınan tedbirler hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Harbi, sağlık hizmetleri, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa

Abstract

Health Services In Crimean War (1853-1855)

Ottoman Empire entered disintegration process in the 19th century. Russia wanted to eliminate Ottoman Empire and went down to Mediterranean. Russia invaded Eflak and Boğdan on May 21, 1853 and declared war to Ottoman Empire. Britain, France and Piomente States, who worried to Russia's ambitions about Mediterranean, made alliance with Ottoman Empire. War was ended by the withdrawal of the Russia in 1855.

Allied states opened military hospitals in various cities-included Istanbul-during the Crimean War. Thousands of soldiers were dead due to unhealthy hospital conditions, insufficient nutrition and diseases. Miss Florence Nightingale, together with 40 nurses, was arrived Istanbul in order to improve health conditions in hospitals on November 4, 1854. Miss Nightingale was pioneering to serve modern nurse duty by applying hygiene rules. In this study, where Allied states opened hospitals, health conditions in hospitals, deaths due to insufficient nutrition and diseases and measures against these deaths would be mentioned.

* Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Key Words: Crimean War, Health Services, Ottoman Empire, Britain, France.

Kırım Harbinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devletine sığınan Macar mültecilerin durumu, uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Kudüs ve Beytülhalim’de bulunan Hıristiyan türbeleri üzerinde Katolik-Ortodoks rekabeti ortaya çıkmış, İngiltere’nin desteğini alan Osmanlı Devleti, bu konudaki Rus isteklerine karşı gelmeye çalışmıştır (Goldfrank 2002: 827).

Osmanlı Devleti’ni parçalayarak Akdeniz’e inmek isteyen Rusya, 21 Mayıs 1853 tarihinde Eflak ve Boğdan’ı istila ederek, Osmanlı Devletine savaş ilan etmiştir. Rusya’nın, Osmanlı Devleti topraklarına tek başına sahip olarak Akdeniz’e inmesinden endişe eden ve bu nedenle de Osman Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumaya çalışan İngiltere, Fransa ve Piyomente (Sardunya) Devletleri, Osmanlı Devleti’ne yardım etmeye karar vermişlerdir. 1853 yılında Sinop’taki Türk donanmasının Rusya tarafından imha edilmesi üzerine, Rusya’nın daha fazla güneye inmesinden endişe duyan İngiltere ve Fransa, 12 Mart 1854 tarihinde Osmanlı Devleti ile ittifak antlaşması imzalamıştır. Anlaşmadan bir hafta sonra, Harbiye Nazırı Mareşal Arnaud komutasında 100.000’ne yakın Fransız askeri Gelibolu’da karaya çıkmıştır. Savaş sırasında İngiliz askerlerine Lord Raglan, Osmanlı askerlerine, “Serdar-ı Ekrem” sıfatıyla, Rumeli Ordusu Başkumandanı Ömer Paşa komuta etmiştir. 24 Eylül 1854 tarihinde Kırım’a 30.000 İngiliz, 21.000 Fransız ve 6.000 Türk askeri çıkmıştır.

İstanbul’a gelen müttefik devletler, askerlerinin barınması için İstanbul’da devlete ait bazı binaların kendilerine verilmesini istemişler, kışla ve hastane olarak kullanılmak üzere, müttefik devletlere Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye Mekteplerine ait binalar verilmiştir. İstanbul’a gelen İngiliz askerlerine kalacak yer olarak Selimiye Kışlası gösterilmiş, Fransız askerleri Davutpaşa, Maltepe, Ramiz Çiftliği, Maslak, Taşkılla ile Gümüşsuyu mevkilerindeki kışlalara ve Beyoğlu’ndaki Rus Sefarethanesine yerleştirilmiştir (Slade 1943: 217).

Kırım Harbi nedeniyle askerler arasında meydana gelebilecek hastalık ve yaralanmaları tedavi etmek amacıyla İngiltere, Fransa, Piyomente (Sardunya) ve Osmanlı Devleti tarafından askeri hastaneler oluşturulmuştur.

İngiltere

Savaşın başında İngilizlerin en büyük askeri hastanesi, İstanbul-Üsküdar’da, Selimiye Kışlasındaki hastane idi. Üsküdar’daki “*Kışla Hastanesi*”, kışla tarzındaki hastanelerin en büyüğü olup, Üsküdar’ın 1 mil güneyinde Harem’de idi. Daha önce Alman ordu birliği ve Osmanlı ordusu süvari birliklerine ev sahipliği yapan Selimiye Kışlası, 3200 yatak kapasiteli bir hastaneye dönüştürülmüştür. 1855 yılında 4, 1856 yılında 5 servise

ayrılan Hastane, aynı zamanda askeri depo olarak da hizmet vermiştir. Kapasitesinin çok üzerinde hasta ve yaralı kabul eden Üsküdar Kışla Hastanesinde, hastalar koridorlara serilen yataklarda tedavi edilmeye çalışılmıştır (Pincoff 1857: 8). Hastane, hasta ve yaralıları karşılamakta yetersiz kalınca, Tarabya, Kuleli ve İzmir’de İngiliz Asker Hastaneleri kurulmuştur (Baumgart 1999: 143). Zamanla bu hastaneler de yetersiz kalınca, Çengelköy’deki Türk Süvari Kışlası (Kuleli Kışlası) da hastane olarak kullanılmıştır. İngiliz bahriyelilerine ise Tarabya’daki Sultan Köşkü ile sonradan İngiliz Hastanesi ismini alan Beyoğlu’ndaki bina, Haydarpaşa Askeri Hastanesi, Üsküdar’daki Selimiye Kışlası yakınlarındaki Kavak Kasrı da İngilizlere hastane olarak tahsis edilmiştir (Şehsuvaroğlu 1956: 22). Ayrıca Bombay adlı İngiliz gemisi ile Menduhiye isimli eski bir Osmanlı gemisi, İngilizler tarafından hastane gemisi olarak kullanılmıştır (Terzioğlu 1991: 43).

Sağlık sorunları nedeniyle asker kaybında yaşanan artış, yeni hastanelerin kurulmasını gündeme getirmiş ve 1855 yılında İzmir İngiliz Asker Hastanesi hizmete sokulmuştur. İzmir’de, Konak Meydanında bulunan ve Sarı Kışla olarak bilinen bina, hastane haline getirilmiştir. Hastanede görev yapan sağlık personelinin bir kısmı Türk ve Rum Mahallerindeki evlerde ikamet ederken bir kısmı da, 1851 yılında hizmete giren Gurebayı Müslimin Hastanesinde ikamet etmiştir. 28 odası bulunan Kışlada, her biri 70-80 hasta kapasitesine sahip 8 servis ile hizmet veren Hastane, 800-1000 arasında hastaya hizmet verebilecek şekilde düzenlenmiştir. İyileşmek üzere olan hastalar, Hastaneye 2 mil mesafedeki Karantina binasına gönderilerek, tedavilerine burada devam edilmiştir. 26 Kasım 1855 tarihinde son hastasını da başka yere nakleden İngilizler, Hastaneyi boşaltmışlar ve Hastaneye İsviçre’ye ait askerler yerleştirilmiştir (Nicol 1856: 44-45, 77, 311, 338).

Müttefik devletlerin askeri hastaneler kurdukları yerlerden biri de Çanakkale bölgesidir. Bu konuda L. Baudens şu bilgileri vermektedir: “*Biz Çanakkale’ye gittik, Asya kıyısındaki Abidos’a (Çanakkale Nara Burnu) geçtik. Burada 4 mil içeride, İngilizler 3 bin hasta alabilecek bir hastane kurmuşlardı. Burası, hem hastaların sağlıklarına kavuşması hem de Boğazların savunulması için iyi bir seçim idi. Daha sonra iki hastane daha gördük. Biri İngilizlere ait olup 3.000 hasta kapasitesi vardı, diğeri Fransızlara ait olup 420 hasta kapasitesi vardı. Bahçesinde dört geniş odası bulunan Türklere ait karantina ise, hastaların kangren olmasını önlemek için, hava akımı olan küçük bir tepenin üzerinde idi*” (Baudens 1862: 12).

Rusya’nın soğuk iklimi ve bulaşıcı hastalıklar, müttefik ordusuna büyük darbe vurmuş, Ruslarla savaşacak yerde, binlerce subay ve er, hastalıkla savaşmak zorunda kalmıştır. Kırım Harbi sırasında hastalığa

yakalanan pek çok asker, sağlıksız hastane koşulları nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Ölümün %80'ni hastalıklardan meydana gelmiş, müttefik kuvvetlerin komutanlardan Lord Raglan ve St. Arnaud da ölenler arasında yer almıştır (Karal 1961: 239-240). İngilizlerin, Rus tutsakları yerleştirmek için Kalyoncu Kışlasındaki İngilizler deniz piyadelerini, Sanayi Alayı ile birlikte ikamet ettirmeleri, yüzlerce kişinin ölümüne neden olan tifüs salgınına neden olmuştur (Besbelli 1977: 99).

10 Ocak 1854 ile 30 Nisan 1855 tarihleri arasında İngiliz Hastanelerine gelen hasta ve yaralı sayısı ile ölüm oranlarına bir göz atacak olursak; bu süre zarfında hastanelere yatırılan 56.057 hasta ve yaralıdan 23.587'si karın ve bağırsak hastalıkları şikayetleri nedeniyle hastanelere yatırılmış, bunlardan 4.556'sı ölmüştür. Ölüm oranı %19'dur. 2.023 kişi donarak ölmüştür. Soğuktan donarak ölenlerin oranı %21'dir. Savaş sırasındaki yaralanma ve kırıklardan dolayı hastaneye gelen 4.158 kişiden sadece 644'ü ölmüştür. Bunlar arasında ölüm oranı %13'dür. 28.939 iskorbüt hastası askerden 2.093'ü, 700 subaydan 3'ü ölmüştür. İskorbütten ölüm oranı askerlerde %7, subaylarda %1'dir. 10.970 kişi yüksek ateşten ölmüştür. Ateşli hastalıklardan ölüm oranı askerde %19, subayda %1'dir. Askerler arasında karın ve bağırsak hastalıklarından ölüm oranı %19, subayda %1.3 dür. Toplamda bütün hastalıklar nedeniyle ölüm oranı askerde %35, subayda %2.5'dir (Pincoff 1857: 189-190). Bu rakamlar bize, alınan bütün tedbirlere rağmen, müttefik orduları içerisinde sağlık koşullarının olumsuzluğu nedeniyle ölenlerin, cephede savaşarak ölenlerden fazla olduğunu göstermektedir.

Müttefik ordusunda sağlık sorunları nedeniyle ölenlerin artması Batı kamuoyunu etkilemiş ve artan tepkiler nedeniyle, İstanbul'daki İngiliz hastanelerinin kötü durumunu araştırmak için bir parlamento komisyonu oluşturulmuştur. Ayrıca Kırım'da savaşan askerler için yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Yapılan yardımlar sonunda Üsküdar ve Kuleli'deki İngiliz hastanelerinin durumları iyileştirilmiş, büyük oranda sağlığına kavuşan hastalar için konforlu okuma ve yemek salonları yapılmıştır. Hasta subaylar, Albay Moore'un dul karısı Mrs. Moore'un idaresinde, Haydarpaşa'daki Şehzade Köşküne yerleştirilmiştir (Slade 1943: 221).

Savaş sırasında, 40 kişilik bir hemşire kafesiyle birlikte, 4 Kasım 1854 tarihinde İstanbul'a gelen Miss Florence Nightingale, önce Balaklava'da sonra da İstanbul'da görev yapmıştır. Hastanelerde hijyen kurallarını uygulayarak, modern hemşirelik hizmetlerinin verilmesine öncülük eden Miss Florence Nightingale, hastanelerde temizliğe önem vermiş, tuvaletlerin temizlenmesini sağlayarak, koleradan ve dizanteriden kaynaklanan ölümlerin azalmasını sağlamış ve Kırım Harbinden sonra İngiltere'nin milli sembollerinden biri haline gelmiştir (Baumgart 1999: 143-

144). İngiliz gazetelerinin tesiri ile Miss Florence Nightingale'den sonra İstanbul'a hastabakıcı akını başlamış, ancak gelen hastabakıcıların görev yapacakları ve ikamet edecekleri yer önceden belirlenmediği için, Balaklava'dan 15.000 yaralının gönderildiği bir sırada gelen, 46 kişilik hastabakıcı kafilesi geri gönderilmiştir (Poople 1988: 153).

Lord Stratford Canning, Kırım Harbi sırasında İngiliz ordusunun sağlık örgütlenmesi hakkında şu bilgileri vermektedir; *“Birliklerimizin Alma ile Balaklava'da uğradığı kayıplar İstanbul'da yeni gayretler gerektiriyordu. Boğaz'ın Asya yakasında bulunan Üsküdar Hastahanesinde hasta ve yaralıların bakımı için her şeylerin hazır olduğu sanılırken, yaralı kabileleri sükün ettikten sonra anlaşıldı ki ne elde personel ne de malzeme gereği gibidir. Asıl kayıp, hasta, yaralı taşınması için hazırlıklı olmayan gemilerde veriliyordu. Öbür yandan hastanenin idaresi de bozuk mu bozuktuk. Uzun barış devresi sıhhiye teşkilatını uyşukluğa boğmuştu. Üstelik devlet daireleri arasındaki çekememezlik yüzünden işler büsbütün çataallaşıyordu”* (Poople 1988: 152).

Fransa

Kırım Harbi sırasında Fransızlara ait, toplam hasta kapasitesi 10.000 civarında olan 14 hastane faaliyet göstermiştir. Fransızlara ait hastanelerin başında Beyoğlu Hastanesi (1500-2000 yatak kapasiteli), Dolmabahçe Hastanesi (600 yatak kapasiteli), Davutpaşa Hastanesi (1200 yatak kapasiteli), Gülhane Hastanesi (1400 yatak kapasiteli), Ramiz Çiftlik Hastanesi (1200 yatak kapasiteli), Talimgâh Hastanesi (600 yatak kapasiteli), Harbiye Mektebi Hastanesi (1100 yatak kapasiteli), Maltepe Hastanesi (400 yatak kapasiteli), Maslak Hastanesi (500 yatak kapasiteli), Kanlıca Hastanesi (250 yatak kapasiteli), Rus Sefareti Hastanesi (200 yatak kapasiteli), Varna Hastaneleri (500 yatak kapasiteli), Nagara Hastanesi (500 yatak kapasiteli), Gelibolu Hastanesi (500 yatak kapasiteli) gelmekteydi (Terzioğlu 1991: 41).

Fransızlara ait hastanelerden Beyoğlu ve Gülhane Hastanesi hasta ve yaralılara, Askeri Tıbbiye Hastanesi ise kolera hastalığına yakalananlara ayrılmış, iyileşmekte olan ve evlerine gönderilecek olan hasta ve yaralılar ise Dolmabahçe'deki hastaneye gönderilmiştir. Beyoğlu'ndaki Rus Elçiliği binası, subaylara mahsus 60 yataklı bir hastaneye dönüştürülmüş, Tarabya'da Fransız Bahriye Hastanesi açılmıştır (Pincoff 1857: 10-12, 32). 1854 yılında başlayan kolera salgını sırasında, Fransızların Varna'da bulunan iki askeri ve üç çadır hastanesi yetersiz kalınca, Varna sahilinde bekleyen donanmaya ait üç gemiden ikisi, yüzer hastane olarak kullanılmıştır (Terzioğlu 1991: 40).

Fransızlara ait askeri hastanelerde, 1839 yılında kurulan Saint Vincent de Paul Yardımsever Rahibeleri Enstitüsüne bağlı, Galatalı Yardımsever Rahibeleri (Les Soeurs de Charite) görev yapmıştır. Hastanelerde görev yapan rahibe ve hemşirelerden de hastalığa yakalananlar olmuş, Varna'da 24 rahibe tifüsten (Fontmagne 1977: 143, 147), İstanbul'da 33 hemşire, yakalandıkları hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Slade 1943: 224).

Kırım Harbi sırasında Fransızların askeri sağlık hizmetleri, İngilizlerden daha iyi durumda olup, Kanlıca, Pera, Tarabya, Çanakkale ve Prenses Adasındaki Fransız askeri hastanelerinde görev yapan Fransız doktorlar, kloroform kullanarak hastayı bayılma ve ameliyat yapma konularında deneyimli idiler. Ancak 1856 yılının ilk ayları Fransızlar için tam bir felaket olmuş, 1856 yılının ilk üç ayında, İstanbul'daki Fransız askeri hastanelerine 53.000 hasta ve yaralı gelmiştir. Ocak ve şubat aylarında, hasta ve yaralılar arasında günde ortalama 240 kişi hayatını kaybetmiştir. Ölümlerin büyük bir kısmı ise tifüs hastalığı nedeniyle gerçekleşmiştir (Fontmagne 1977: 145).

Fransızlar, Kırım Harbi boyunca toplam 95.000 asker kaybetmişler, kayıpların 20.000'i savaş meydanlarında, 75.000'i ise bulaşıcı hastalıklar nedeniyle hastanelerde gerçekleşmiştir. Hastalıktan ölenler, savaş meydanlarında ölenlerden dört kat daha fazla olmuştur (Baumgart 1999: 215-216). 1855 yılının ilk üç ayında İstanbul'daki Fransız hastanelerindeki ölüm oranı %13 idi. 1856'da bu oran %20'ye çıkmıştır. Hastaların ölüm nedenlerinin başında hastane kangreni gelmekteydi. Sivastopol'un alınmasından sonra ise en çok tifüs ve kolera nedeniyle ölümler gerçekleşmiştir (Pincoff 1857: 187).

Fransız ordusunun sağlık koşullarını araştırmak için, 5 Ocak 1855 tarihinde Kırım'a gönderilen L. Baudens, 20 Ekim 1855 tarihinde Fransız savaş bakanına hitaben yazmış olduğu raporda, Fransız ordusunun sağlık durumunun çok kötü olmadığını, Kırım ve İstanbul'daki hastanelerde doluluğun, hastane kapasitesinin yarısı kadar olduğunu, kolera ve tifo hastalığı görülmediğini, nadiren dizanteri görüldüğünü, iskorbüt hastalığının azaldığını, kangren vakalarının kaybolduğunu, her biri 750 yatak kapasitesine sahip olan hastaneler bölgesindeki servislerin çadır ve kışlalarda hizmet verdiğini, yiyecek sıkıntısı çekilmediğini, eğer ordu kışı burada geçirecek olursa, geçici barakalarda ve çadırlarda faaliyet gösteren sağlık birimlerinin durumlarının iyileştirilmesi gerektiğini, burada yeni barakalar inşa edilmesinin gerekeceği, barakaların inşasında ucuz ve geçici malzemeler kullanılabileceği, bunun da maliyeti düşüreceği, bu sayede kışın soğuktan, kardan ve yağmurdan korunulabileceği, bisküvi kutularının bir araya getirilmesi ile duvar yapılabileceği, çadırların da barakaların çatılarını

örtmekte kullanılabileceği, hastanelerin toplam kapasitelerinin 6.000 olduğunu, bu nedenle bazı hastaların İstanbul'a gönderilmesi gerektiği, İstanbul'daki hastanelerde kullanılmayan malzeme ve mobilyaların Kırım'a gönderilmesi gerektiği belirtmiştir (Baudens 1862: 27-28).

Kırım Harbi, sadece Kırım'da savaşan Fransız askerleri için değil Fransa halkı için de önemli bir tehlike halinde gelmiş, savaş sırasında Kırım'dan gelen tifüs, Güney Fransa'yı tehdit etmiştir. Kırım üzerinden gelebilecek bulaşıcı hastalıkların Fransa'ya ulaşmasını önlemek için Malta Adasında karantina uygulamasına gidilmiştir. Kolera ve tifo hastaları Malta Adasında karantinaya tabi tutulmuştur (Baudens 1862: 10).

1855-1858 yılları arasında, amcası Fransız Sefiri Thouvenel'in yanında kalan Durand de Fontmagne, *Un Se'jour l'Ambassade de France A Constantinople* adlı eserinde, barış antlaşmasının imzalanmasından sonra, boşaltılması gereken askeri hastanelerin hasta ve yaralılarla dolu olduğunu belirtmektedir. Aynı eserde, Kırım Harbi sırasında askerler arasında en çok tahribat yapan hastalıkların başında iskorbüt hastalığı geldiği, bu hastalığa yakalanan Osmanlı askerlerinin, meyvesi bol olan Varna'ya gönderildiği, hastalığa yakalanan Fransız askerlerinin de Mitilen Adasına gönderilmesine karar verdiği, ancak barış antlaşmasının imzalanması ile bunun gerçekleşmediği ifade edilmektedir. Eserde, Kırım Harbi sırasında Fransız ordusunun sağlık hizmetleri hakkında ise şu bilgiler verilmektedir; “*Tifüs, Doğu'daki ordunun üstüne çöken en tehlikeli salgın oldu. Maslak'ta ve Sivastopol'daki ölü sayısı endişe vericiydi. 1855 Şubatında Kırım'da 19.648 tifüs vakası görülmüş, bunların 2.400'ü ölmüş, 8.738'i İstanbul'daki hastanelere getirilmiştir. Yalnızca İstanbul'da ölen 50.000 Fransız, on dört mezarlığa gömüldü. Florence Nightingale'e, hastaları hastalıklarına göre ayrı koşullarda yatırma fikrini, bir Fransız doktoru olan Dr. Scrive'nin verdiği düşünmek insanı gerçekten isyan ettiriyordu. İngilizler bu sayede pek çok yaralı askerin tifüsten kurtulmasını sağlamış, ölü sayısı dörtte üç nispetinde azalmıştı. Bizim hastalarımıza hemşirelik eden rahibeler de bu ayırımın yapılmasını istemişlerdi ama onları da dinleyen olmamıştı. Askeri doktorlarımız geceyi gündüze katarak çalışıyorlar, hastaları bir an yalnız bırakmıyorlardı. Cesaretle savaştıkları tifüs, aralarından 46 tanesini alıp götürdü. İngiltere, askerleri için 448 doktor göndermişti. Bunların hiçbiri de ölmedi. Bizim 450 doktorumuzun 82'si hastalığa yakalanıp hayatını kaybettiler. 2 Mart 1855 günü, aynı zamanda ölen üç doktorumuzun cenazesi Beyoğlu'nu mateme boğmuştu*” (Fontmagne 1977: 66-67).

Kırım Harbi sırasında İngiliz ve Fransız ordusunun sağlık koşullarını karşılaştıran A. Slade şunları ifade etmektedir: “*Kırım'daki Fransız hastaneleri, oradaki İngiliz hastaneleri kadar mükemmel değildi. Lakin İstanbul'daki Fransız hastaneleri mükemmeldi. Bunların teşkilatında,*

tertiplerinde hem önceki harplerin tecrübelerinden, hem de fennin terakkisinden istifade edilmişti. Fransızlar 1854 -1855 kışı buhranına iyi karşı koydular. 1856 ilkbaharında tifüsün de patlamasıyla bu buhranın şiddetlenmesi karşısında da hazırlıklıydılar. Bu hastanelerde 80 Fransız hekimi ve cerrahı öldü. Bunlardaki hastalıklar umumi bakımdan İngiliz hastanelerinkinden daha ağırdı. Bunun sebebi de bir taraftan Fransız erlerinin harp sahnesinde İngiliz erlerinden daha aşağı yemek yemesiyle, esvaplarının kifayetsizliği, bir taraftan da erlerin çok genç olmasıydı. Fransız erleri içinde pek gençleri vardı ve vücutlarının zayıflığından dolayı hakiki yaşlarından daha da küçük görünüyorlardı. Bir gün Gülhane'deki Fransız hastanesinin bahçesinde hava alan hastalar arasında iki genç gördük ki, kendi sözlerine göre daha 18 yaşındaydılar. Harp canavarının dişiyile kemirilmiş bu körpe vücutlardan ilerde ne beklenebilir?

Fransız hastanelerinde dizanteri ile iskorbütün birbirine karışması pek umumi olup büyük güçlüklerle sebep oluyordu ve çok kere de ölümle neticelenmekteydi. Halbuki İngiliz ordusunda iskorbüte karşı duracak gıda ve ilaç bol olduğundan İngiliz erleri arasında hastalık adete hiç yoktu. Kırım'dan gelen Fransız hastaları zayıflıktan isimlerini güçlkle söylüyorlardı ve böyleleri, en kuvvetli kurtuluş çaresi olarak, hemen Fransa'ya gönderilmekte idiler. Haftada iki defa İstanbul'dan Marsilya'ya giden Mesajeri Postası, her seferinde 160 ila 200 yaralı götürmekte idi. Lakin bunların birçoğunun daha yolda iken öldükleri bildiriliyordu. Hasta ve zayıf erler Kırım'dan o halde geliyorlardı ki; birinci iş olarak bunları yıkamak lazımdı.

Fransız hastahaneleriyle Fransız gazeteleri uğraşmadıklarından, onları gezenler daha azdı ve bu da onlar için iyi idi. Ziyaretçiler nekahet halinde olanları eğlendirebilirler, lakin hastaları fena halde rahatsız ederler. Hastanelerde son moda giyinmiş, bayanlarla şık bayların görülmesi utangaç ve edepli hastaları sıkır ve halleri müsait olmadığı derecelerde külfete sokar. Esassız bir merakı tatminden daha makul bir sebep gösterildiği vakit, Fransız hastanelerini gezmeğe veya ziyarete izin veriliyordu. Bu hastanelerin derin mesleki bilgi ve çok geniş ameli tecrübe ile tertip edildiği, teşkilatlandığı belli İdi. Şefkat hemşirelerinin Fransız hastahanelerinde bakıcılık etmeleri de hastaların ruhi ve maddi iyiliklerine sebep olmakta idi. Bu hemşireler sanki bir anda her yerde hazır ve nazır idiler. Felaket ve ıstırap nerede ise onlar da orada bulunuyorlardı” (Slade 1943:222-223).

Piyomente (Sardunya)

Sardunya askerlerine tahsis edilen Kuleli Hastanesi, Üsküdar'daki Kışla Hastanesinin 4 mil kuzey doğusunda, Yeniköy'de idi. Daha önce Alman ve Osmanlı ordu birliklerine ev sahipliği yapan ahşap bina, 1000

yatak kapasiteli bir hastaneye dönüştürülmüştü. Ağır yaralı veya hasta olan Sardunya askerleri, önce geçici olarak Üsküdar'daki İngiliz Kışla Hastanesine getirilmiş daha sonra da Kuleli Hastanesine nakledilmiştir. 1856 baharında çıkan bir yangında bina harap olmuştur. Can kaybının yaşanmadığı yangında, Hastanede görev yapan sağlık personelinin eşyaları yanmıştır. Yangından sonra yeniden restore edilen ve Üsküdar'daki İngiliz Kışla Hastanesinden malzeme ve sağlık personeli takviyesi yapılan Hastane, Dr. Comissetti'nin idaresi altında hizmetini sürdürmüştür (Pincoff 1857: 9, 12, 37).

Osmanlı Devleti

Kırım Harbinden önce, İstanbul'da Osmanlı Devletine ait hastanelerin başında, halka hizmet veren Gureba Hastanesi, bahriyelilere ait Kasımpaşa'daki Merkez Deniz Hastanesi ve sekiz adet askeri hastane gelmekteydi. Bunların toplam yatak kapasiteleri 4550 civarındaydı (Terzioğlu 1991: 39).

Osmanlı Devleti, İngiliz ve Fransızlara Haydarpaşa, Maltepe gibi büyük hastaneleri bırakmış, kendisi de yatak kapasiteleri 40 ile 300 arasında değişen hastaneleri kullanmışlardır. Bunlardan 5 tanesi Asya yakasında, 3 tanesi Avrupa yakasında, 4 tanesi de Haliç Kıyısında kurulmuştur. Haliç'teki Tıp Okulu içersinde, denizciler için 600 yataklı bir hastane açılmış, Mesudiye ve Suriye isimli gemiler de hastane gemisi olarak kullanılmıştır. Türk Hastanelerinin hepsi çok temiz, temiz su kaynakları olan, ancak havalandırması kötü binalardı. Bu hastanelerde görev yapanlar Fransa'da ve Almanya'da tıp eğitimi almış veya büyük bir kısmı İstanbul'daki Tıp Okulundaki Alman ve Fransız profesörleri tarafından yetiştirilen İtalyan, Ermeni, Rum doktorlardan oluşuyordu (Pincoff 1857: 13).

Türk ordusunda, ordu düzeyindeki askeri birlikler için, bir merkez hastanesi ve tümen kuvvetindeki askeri birlikler için geçici seyyar hastaneler kurulması düşünülmüştür. Kurulması düşünülen merkez hastanelerinin; ordu merkezi civarında en temiz, havadar ve merkezi bir yerde kurulması, hastane binasının güneş ve yağmurda hastaları ve malzemeleri koruyacak şekilde yapılması, en az 1.200 yataklı olması, kadrosunda 1 başhekim, 2 başhekim muavini, 1 baş cerrah, 12 doktor, 1 eczacı, 2 başcerrah yardımcısı, 36 cerrah, 2 başeczacı yardımcısı, 16 eczacı, 12 hastabakıcı, 24 sülükçü hademe, 12 eczacılıktan anlayan hademe bulundurulması, her hasta için bir kerevet, iki yatak kılıfı, iki yastık kılıfı, bir yorgan, iki yorgan çarşafı, iki yastık çarşafı, iki gömlek, üç don, üç entari, üç serpuş, bir aba (yoksa hırka), bir galoş, iki havlu, iki çorap, bir tükürük hokkası, bir maşrapa, bir çorba tası, bir tabak, bir tepsi bulundurulması kararlaştırılmıştır (Türk Silahlı 1986: 162).

Ancak Osmanlı ordusu bünyesinde kurulan seyyar hastaneler etkili bir şekilde görev yapamamıştır. Yaralılar, arkadaşları tarafından kucak ve

sırtta taşınmış, yaralıların taşınmasında yaşanan sıkıntılar, ordunun moral gücünü zayıflatmıştır. Türk ordusunda her 30.000 mevcutlu orduya ancak 200-250 yataklı bir hastane kurulabilmiş, ağır yaralı ve hastalar için İstanbul'da 150-200 yataklı birkaç hastane açılabilmiştir. Hastaneler Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılayamamış, Anadolu Ordusu'nda bakımsızlıktan 8.000 er kısa sürede hastalanmış ve günde ortalama 30-40 er vefat etmiştir (Türk Silahlı 1986: 162, 164).

Osmanlı Devleti, Kırım'daki İngiliz başkumandanının, emrindeki Türk askerlerinin sağlıklarının kötü olduğunu belirtmesi ve yardım istemesi üzerine, 62 toplu bir firkateyni silahsızlandırarak askeri hastane haline getirmiştir. 2 doktor, 2 operatör, 2 eczacının görev yaptığı 300 yataklı hastane gemisi, bol miktarda ilaç ve tıbbi malzeme ile birlikte Kırım'a gönderilmiştir (Besbelli 1977: 99).

Kırım'a gönderilen hastane gemisi hakkında A. Slade şu bilgileri vermektedir: *“İngiliz Başkomutanı Lord Raglan'dan bir mektup aldım. Bu mektupta İngiliz ordusu emrinde çalışan Türk erlerinin pek açık bir halde olduğu anlatılarak bunların bu vaziyetten kurtarmaya çalışmaktığı talep ediliyordu. Bunun İstanbul'a takdimi üzerine Kaptanpaşa tarafından 60 topluk firkateynlerimizden birinin silahtan tecridi ve hastane olarak tertibi emri verildi. Bu geminin maiyetine nakliyat işlerinde kullanılmak üzere bir de vapur veriliyordu. Firkateyne, tam takımlarıyla 300 yatak tertip edildi; 2 hekim, 2 cerrah, 2 eczacı tayin olunduğu gibi bol bol ilaç ve daha başka levazım da verildi. İngiltere donanmasından Terrible Vapurunu İstanbul'dan bir takım Hırvat amele yükleyerek Kırım'a gelirken hastahane firkateynini yedeğine alıp getirmişti. Firkateyn, Kamış mevki açığında tam on gün demirli kaldı, İngiliz komutanlığının keyfini ve emrini bekledi, en sonunda da İngiliz donanması başkumandanlığının verdiği emirle tekrar İstanbul'a gönderildi. Bu garip hareket için de, ne Balaklava ve ne de Kamış Limanında tek hastane gemisi için yer olmadığı sebebi gösterilmişti!... Bu limanlarda sadece birkaç zabitanın rahat yatmasına hizmet eylemek, otellik etmek üzere birçok büyük gemiler bulunuyordu. Bu koca gemilerin arasında surf insanlığa hizmet için çalışacak bir gemiye pekâlâ yer bulunabilirdi”* (Slade 1943: 165).

Kırım Harbinin önemli bir safhası da doğuda Kafkaslarda gerçekleşmiş, bu bölgede de askeri hastaneler kurulmuştur. Askeri komiser General Williams'ın emrinde görev yapan subaylardan birinin 24 Eylül 1854 tarihiyle yazdığı raporda, Kars'taki hastanelerden şöyle bahsetmektedir:

“Bugün Kars'taki ordunun hastaları 500 ile 600 arasındadır. Bu sayı da son muharebelerin ve mağlûbiyetlerin tesirini ve meşakkatlerini görmüş, 28.000 mevcutlu bir ordu için fevkalade bir şey sayılamaz; lakin bu miktara çok ağır hasta olup Erzurum'daki Merkez hastanesine gönderilen ve

büyük bir kısmı yolda ölen 2.000 kişiyi ilave etmek lazımdır. Hastaneler, hanlar, camiler ve benzerleri gibi büyük yapılar olup hastaların yerleştirilmesi için içlerine tertibat yapılmıştır. Bu yapılar, memleketin kaynakları düşünülünce ve umumi bakımdan, hastane olmaya elverişlidirler. Hastaların yatakları iyi bir saman veya ot minder ile bir pamuk şilteden ibaret olup, şilte Amerikan bezinden bir yoz içinde bulunduğundan kirlenince çıkarılıp, yıkanabilir. Hastalara temiz gömlek, Amerikan bezinden don, takke ve yatak entarisi verilir. Kısacası gerek yatak takımı, gerek hastane esvaplari, benim görebildiğime ve eldeki vasıtalara göre iyidir” (Slade 1943:243).

Osmanlı Devleti, Kırım Harbinde sağlık sorunları nedeniyle asker kaybeden devletlerin başında gelmiştir. Yetişmiş doktor, eczacı gibi sağlık personelinin yetersizliği ve mevcut sağlık personelinin de büyük kısmının azınlıklardan oluşması, uzmanlaşmanın yaygınlaşmaması, pratik eksikliği nedeniyle, Osmanlı Devleti etkili bir askeri sağlık örgütlenmesi kuramamıştır. Personel yetersizliğine ilaç ve tıbbi alet ve edevat eksikliği de eklenince Türk ordusu kolera, tifo, tifüs gibi hastalıklar nedeniyle büyük oranda asker kaybetmiştir.

Cenazelerin Defnedilmesi

Ölen müttefik devletleri askerlerinin gömülmesi de zaman zaman sıkıntılara neden olmuştur. Bu konuda A. Slade şu bilgileri vermektedir; *“İstanbul’da ölen İngiliz subay ve erlerinin kemikleri Üsküdar ile Kadıköy arasında ve İstanbul limanı ile Marmara denizine bakan bir yarın üzerindedir. Güzel bir servilik isteyen bu kıymetli mevki bir duvar ve parmaklıkla çevrilmiştir. Baron Marochetti tarafından resmi yapılan granit bir sütun bu mevki gelip geçen gemilere göstermektedir. Buraya gömülenlerin uzun listesi, cenazesi Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında "Sizindir, bizindir! kavgasına sebep olan Hurşit Paşa (General Guyon) ile bitmektedir. Bu ölüler bakayası 1856 senesi ilkteşrinin 15.günü, İngiliz sefarethanesi papazının yaptığı merasim ile ve İngiliz bandosu olmadığı için, bir Türk askeri bandosu çalarak mezarlığa gömülmüşlerdir (Slade 1943: 221).*

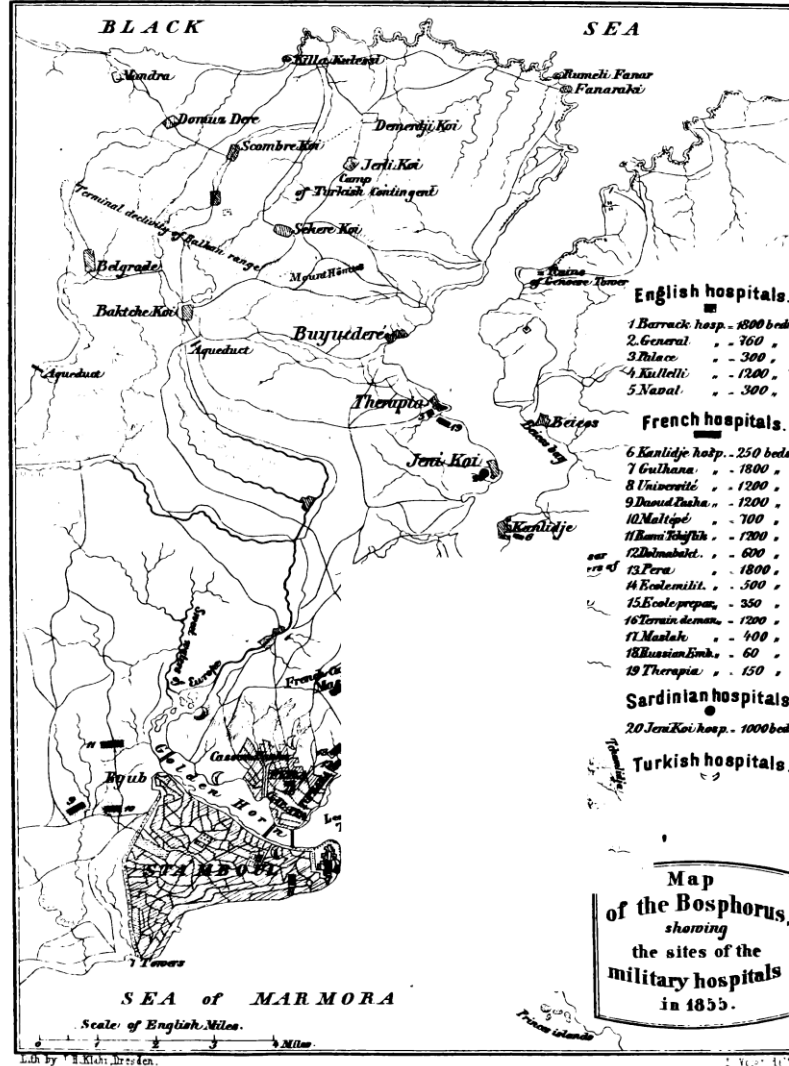
Haydarpaşa’daki İngiliz Askeri Hastanesinde, *“Cenazeleri teker teker gömmeye imkan olmadığından her akşam Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı’nın Askeri Hastane duvarlarına yakın kısımlarında açılan umumi çukurlara, ölen erler kitle halinde gömülüydü. Subay cenazeleri ise denize yakın kısımlarda teker teker defnedilerek başlarına birer tahta plaka dikiliyordu. Günlük ölü sayısının artışı karşısında Çengelköy’de Kuleli Kışlası yakınlarında müttefik askerleri için ayrılan mezarlık çok uzak geldiğinden, Haydarpaşa Hastanesi ile deniz arasındaki boş arazi, bilhassa*

Kavak İskelesi yakınlarındaki geniş bir saha, 1855'te Osmanlı hükümeti tarafından İngilizlere mezarlık olarak verilmiştir” (Şehsuvaroğlu 1956: 24).

Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı, tepeleri birleşmiş, iki üçgen şeklinde bir toprak parçasından ibaret olup, boyu 700 metre kadardır. Orta kısım dar olduğundan ölümler iki uca yani Kavak İskelesi ile Haydarpaşa tarafında kalan geniş kısımlara gömülmüştür. Kırım Harbi sırasında bu mezarlığa 5.500 er, 80 kadar subay gömülmüştür ki, bunların 2.162'si İngiliz, diğerleri Fransız, İtalyan, Macar, Leh ve diğer ülke vatandaşlarıdır. Tunus ve Mısır eyaletlerinden gelen Türk askerleri ise Müslüman mezarlığına gömülmüştür (Şehsuvaroğlu 1956: 24-25).

Sonuç olarak, Kırım Harbi sırasında savaşın soğuk yüzü bir kez daha ortaya çıkmış ve binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Müttefik devletler ile Rusya arasında gerçekleşen savaş sırasında, cephede savaşarak ölen askerden üç-dört kat daha fazla asker, yetersiz sağlık koşulları nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Kayıpların bu kadar büyük olmasında Kırım bölgesinin soğuk iklimi, bölgenin müttefik devletlere olan uzaklığı, yetersiz beslenme koşulları ve salgın hastalıklar etkili olmuştur. Müttefik devletlerin etkili bir sağlık örgütlenmesine, yeterli sayıda sağlık personeline ve tıbbi alete sahip olmaması, hastane binalarının sağlık koşullarına uygun olmaması, açılan hastanelerin büyük bir kısmının savaş bölgelerine çok uzak olan İstanbul, Çanakkale, İzmir gibi bölgelerde bulunması nedeniyle hasta ve yaralı nakledilmesinde yaşanan sıkıntılar kayıpları artırmıştır. Artan ölümler ve Batı kamuoyunda oluşan tepkiler nedeniyle alınan tedbirler ve düzenlenen kampanyalar, Miss Florence Nightingale ve ekibinin uyguladığı modern hijyen kuralları sayesinde, savaşın sonlarına doğru, sağlıksız hastane koşulları nedeniyle yaşanan ölümlerde büyük oranda azalma görülmüştür.

EKLER

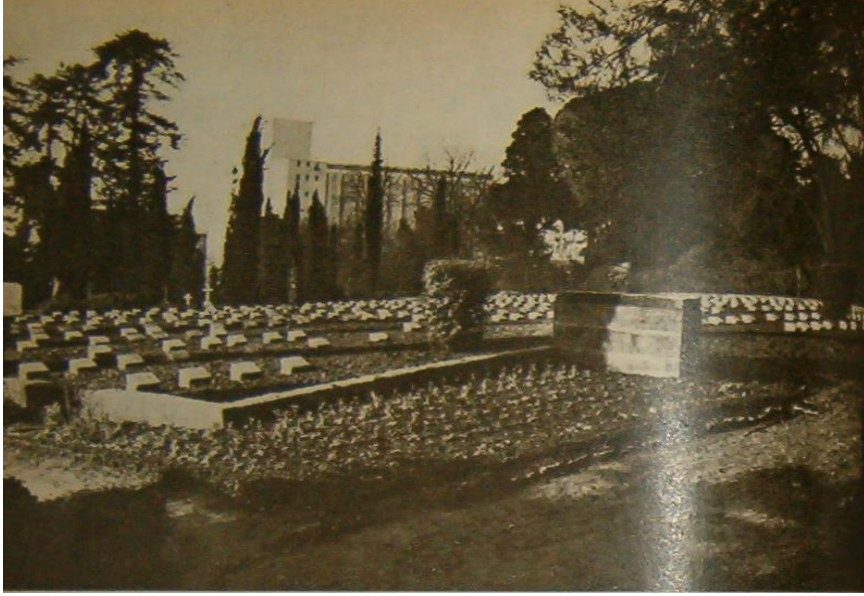

Kırım Harbi Sırasında Müttelik Devletlere Ait Hastanelerin Yerlerini Gösteren Harita

(Peter Pincoffs, Experiences of A Civilian in Eastern Military Hospitals With Observations On The English, French And Other Medical Departments And The Organization of Military Medical, Schools and Hospitals, Edinburgh, 1857.)

İstanbul'da, Müttefiklere Ait Hastaneleri Gösteren Bir Başka Harita

Üsküdar'daki İngiliz Mezarlığı

(Bedi N. Şehsuvaroğlu, “*Kırım Harbi'nde İstanbul Hastaneleri*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl:1, Cilt:2, Sayı:10, 1 Kasım 1956, s. 26).

Kırım Harbi Sırasında Yapılan Bir Ameliyat

**Kırım Harbi Sırasında İstanbul'da Görev Yapan
İngiliz Hemşire Miss Florence Nightingale**

KAYNAKÇA

BAUDENS, L.,(1862) *On Military And Camp Hospitals and the Health of Troops in the Field*, Newyork.

BAUMGART, Winfried, (1999) *The Crimean War, 1853-1856*, New York.

BESBELLİ, Saim, (1977) *1853-1856 Osmanlı – Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekatı*, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Ankara.

FONTMAGNE, Durand, (1977) *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev.) Gülçiçek Soytürk, İstanbul.

GOLDFRANK, David M., (2002) “Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Savaşı’nın Çıkış Nedenleri: Kaynaklar ve Stratejiler”, (Çev.) Mustafa Çufalı, *Türkler*, Cilt:12, (Editörler: Hasan Celâl Güzel - Prof. Dr. Kemal Çiçek - Prof. Dr. Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

KARAL, Enver Ziya (1961), *Osmanlı Tarihi*, V.Cilt, Ankara.

NİCOL, Martha,(1856) *Ismeer or Smyrna and Its British Hospital in 1855*, London.

PINCOFF, Peter, (1857) *Experiences of A Civilion in Eastern Military Hospitals With Observations on the English, French and Other Medical Departments and The Organization of Military Medical, Schools and Hospitals*, Edinburgh.

POOPLE, Stanley Lane, (1988) *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anılar*, (Çev.) Can Yücel, Ankara.

SLADE, S.Adulphus, (1943), *Türkiye ve Kırım*, (Çev.) Ali Rıza Seyfi, İstanbul.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N.,(1956) “Kırım Harbi’nde İstanbul Hastaneleri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl:1, Cilt:2, Sayı:10, 1 Kasım 1956.

TERZİOĞLU, Arslan,(1991) “Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri”, *Tarih ve Toplum*, Cilt:15, Sayı:85, Ocak 1991.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekatı (1853-1856), (1986) Ankara.